

DE BAVOTOREN, HET MEESTERWERK VAN JACOB SYMONSZ. VAN EDAM

📖 Tekst: Henk Kaan

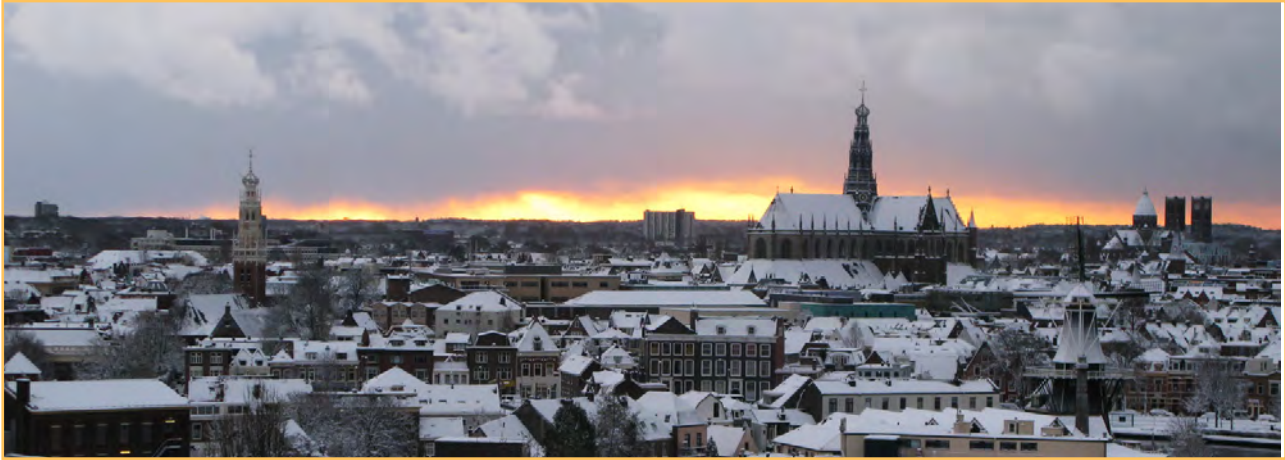
🖼️ Beeldmateriaal: Chris Hoefsmit, Henk Kaan, Karel Emmens

🎨 Beeldbewerking: Studio KV 627

📅 Eerder gepubliceerd in: HRLM 73

DE BAVOTOREN, HET MEESTERWERK VAN JACOB SYMONSZ. VAN EDAM

1

ALS Covid-19 geen roet in het eten had gegooid, dan hadden we op 25 september 2020 vast en zeker groots het feit herdacht dat op die dag exact 500 jaar geleden de toren van de Grote of St.-Bavokerk werd voltooid. Het moet een spectaculair gezicht zijn geweest, die 25e september 1520, toen tussen 10 en 11 uur het vergulde ijzeren kruis bovenop de toren werd geplaatst. Sindsdien bepaalt Haarlems grootste en fraaiste monument en belangrijkste bezienswaardigheid (zo'n 180.000 bezoekers per jaar) het silhouet van de stad. [afb. 1]

EEN TOREN VAN STEEN

Het had niet veel gescheeld, of dat silhouet had er anders uitgezien. Nadat de bouw van de kerk, in 1370 begonnen, in 1500 was voltooid, moest er een toren komen. En wel een toren van steen, midden op de kerk, boven de zogenaamde viering.

Bouwmeester Cornelis De Wael – de bouwmeester van de Dom in Utrecht – werd aangetrokken om het ontwerp te leveren. Hoe dat ontwerp eruit gezien heeft weten we niet. Er zijn geen modellen of tekeningen van bewaard gebleven, maar het is niet onwaarschijnlijk dat het een grote toren moest worden, omgeven door vier kleinere torens, wat uit de archivalia is af te leiden. Verschillende kerken uit die tijd hebben of hadden een toren van een dergelijk ontwerp [afb. 2]. Men ging voortvarend aan de slag, maar al in 1502 werd duidelijk dat er misschien iets te hoog gegrepen werd. In dat jaar namelijk bezocht de beroemde bouwmeester Anthonis Keldermans uit Mechelen de Bavo. Het kerkbestuur en het stadsbestuur, ook toen al verantwoordelijk voor de toren, wilden overleg met hem en Cornelis de Wael, die niet kwam opda-

2

3

gen. Waarover – dat weten we niet, maar gezien het vervolg van de geschiedenis zou het goed kunnen zijn dat men toen al constructieve problemen zag aankomen.

Cornelis de Wael overleed in 1505, waarna Anthonis Keldermans werd gevraagd om een aangepast ontwerp te leveren. De constructieve problemen waren inmiddels onmiskenbaar: twee van de vier kolommen waarop de toren rustte werden naar binnen gedrukt en de muren begonnen angstwekkende scheuren te vertonen. Nog steeds is duidelijk zichtbaar dat vooral de noordoostelijke vieringkolom uit het lood staat, terwijl rondleiders u bij

een zolderrondleiding de breuk in de muur aan de zuidkant van het koor kunnen wijzen.

TERUG NAAR AF

Hoe het allemaal precies verlopen is, is niet meer na te gaan, maar in 1514, twee jaar na het overlijden van Keldermans, vonden de werklieden het niet meer verantwoord om verder te gaan met de bouw. In de hoop te redden wat er te redden viel ging men te rade bij ervaren bouwmeesters uit Gouda, Amsterdam en Egmond, maar de conclusie moest zijn dat sloop van de reeds ver gevorderde toren de enige optie was. Dat moest met de nodige voorzichtigheid gebeuren. Tot in 1518 is men daarmee bezig geweest. Het enige dat nog rest van de stenen toren is het prachtig gemetselde gewelf dat zich onder de voet van de huidige toren bevindt [afb. 3].

Er is overigens wel geopperd, dat bij de sloop vrijgekomen natuurstenen bouwdelen gebruikt zouden zijn voor de Bakenessertoren. Historici hebben echter aangetoond dat dat niet juist is.

Het was duidelijk dat een stenen toren vanwege zijn gewicht teveel risico met zich mee bracht. Er werd gezocht naar een alternatief: een houten toren, geheel bekleed met lood om de uitstraling van een natuurstenen toren te verkrijgen en om het hout tegen weersinvloeden te beschermen. De man die verantwoordelijk was voor de bouw van de nieuwe toren is Jacob Symonsz. van Edam. Hij is hoogst waarschijnlijk ook de ontwerper. In sommige oudere publicaties wordt een zekere Michiel Bartssoen als bouwmeester genoemd. Dit lijkt echter op historische gronden niet aannemelijk.

4

5

JACOB SYMONSZ. VAN EDAM, DE ‘GROTE’ ONBEKENDE

Over het leven van Jacob Symonsz. is weinig bekend. We weten niet wanneer hij geboren is, en we weten niet wanneer en waar hij is gestorven of waar hij begraven is. Hij moet behoorlijk oud zijn geworden. In 1518 had hij al meewerkende zonen. Hij zal toen dus al minstens een jaar of 35 zijn geweest. In 1562 betaalde hij nog belasting in zijn toenmalige woonplaats Hoorn. Een jaar of 80 moet hij dus wel zijn geworden.

We weten dat Jacob een zeer veelzijdig man was. Hoewel hij werd aangeduid als meester timmerman was hij veel meer dan dat alleen. Hij was bouwmeester (architect, zouden we tegenwoordig zeggen), had verstand van metselwerk, was landmeter, bruggenbouwer en ingenieur. Hij ontwierp en bouwde een nieuw type stadskraan aan het Spaarne die zo efficiënt was dat hij door één man bediend kon worden, hij ontwierp en maakte de voorslag (de voorloper van het carillon) van de nieuwe Bavotoren en onderhield het uurwerk. Als bouwmeester is hij waarschijnlijk ook verantwoordelijk voor de spits van de Speeltoren in Edam [afb. 4], en hij wordt genoemd als bouwmeester van de toren van de in 1838 afgebrande Grote Kerk van Hoorn. Op schilderijen die van deze kerk bewaard zijn zien we dat deze toren gelijkenis vertoonde met de toren van de St.-Bavo. Het is dus niet verwonderlijk dat Jacob Symonsz. uit het verre Edam gevraagd werd om een oplossing te vinden voor de toren.

6

EEN NIEUWE TOREN VAN HOUT EN LOOD

Zijn reputatie kon hij met de bouw van de nieuwe toren volledig waar maken. Afgaande op de titel meester timmerman waarmee hij werd aangeduid moet van het begin af aan duidelijk zijn geweest dat Jacob in hout kon denken. Met een relatief lichte houten toren zouden wellicht verdere constructieve problemen vermeden kunnen worden. In onze tijd is uitgerekend dat de huidige toren ongeveer 200 ton weegt: 120 ton voor het hout en 80 ton voor het lood. Een even grote toren van steen zou ongeveer 700 ton gewogen hebben.

We mogen ervan uitgaan, dat Jacob geen gedetailleerde tekeningen heeft gemaakt. Wel presenteerde hij in april 1519 een “patroon” aan het stadsbestuur, waarschijnlijk een maquette. In hetzelfde jaar maakte Pieter Gherytsz. een patroon in de vorm van een schilderij waarvoor volgens bewaard gebleven rekeningen het houten paneel op 11 september 1519 geleverd is. Het schilderij hangt nog steeds in de Grote Kerk [afb. 5]. Dat het schilderij uit 1518 zou zijn, wat vaak wordt beweerd, kan dus niet juist zijn. Toch is het niet verwonderlijk dat men veronderstelde dat het schilderij dateert van vóór de bouw van de toren, die begon in

7

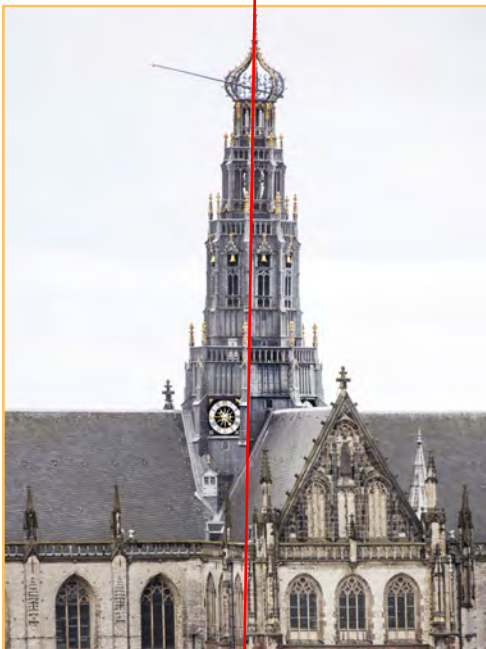

juni 1519. Het wijkt namelijk nogal af van wat er uiteindelijk gerealiseerd is. De toren op het schilderij heeft twee zogenaamde lantaarns – de twee in omvang afnemende ‘bussen’ tussen de torenvoet en de ui – terwijl de uiteindelijke toren drie lantaarns heeft. Theo van Paradijs, die aan de hand van eigen opmetingen een nauwgezette maquette schaal 1 : 25 van de torenconstructie heeft gemaakt, heeft laten zien dat het realiseren van drie lantaarns alleen mogelijk was als daar vanaf het begin van de bouw rekening mee gehouden was [afb. 6]. Jacob lijkt zijn plannen dus niet zo goed gecommuniceerd te hebben met Pieter Gherytsz.

PINKSTEREN 1519: DE BOUW BEGINT.

Zoals gezegd, is in juni 1519 daadwerkelijk begonnen met de bouw, die met het hijsen van het vergulde kruis op 25 september 2020, anderhalf jaar later, voltooid was. Hoewel verschillende houten onderdelen al ruw voorbereid waren door de houtleveranciers hebben Jacob, zijn meewerkende zonen en een paar knechten – zeven personen in totaal – hiermee een haast onvoorstelbare prestatie geleverd. En dat in een tijd dat de zaagmolen nog moest worden uitgevonden, en alle verbindingen met de hand werden gemaakt. De omstreeks vijftig meter hoge houten constructie, gemeten vanaf de torenvoet, is in delen “geprefabriceerd” op de Grote Markt en in onderdelen naar boven gehesen met het enorme tredrad, waarvan een negentiende-eeuwse replica nog steeds aanwezig is op de zolder van de kerk [afb. 7]. En dan hebben we het nog niet over de veelheid aan details, de met lood beklede, versierde kolommen aan de buitenzijde van de lantaarns, de hekwerken en pinakels op de borstweringen van de omlopen, en de ui met zijn acht versierde ribben en sierlijke smeedijzeren doorvalbeveiliging. Het onlangs uitgebrachte fotoboek “Bavo in beeld” van de fotografen Chris en Jurriaan Hoefsmit geeft een goede indruk van dit meesterwerk [afb. 8].

Maar niet alleen de architectuur en bouworganisatie dwingen bewondering af. Ook de constructie van de toren getuigt van een geniaal ontwerp. Door de speciale constructie van het houtskelet, dat op vier enorme, meer dan twaalf meter lange eikenhouten balken van 60 bij 60 centimeter rust, is de toren veel minder belastend voor de viering dan een stenen toren dat zou zijn geweest. Als we met onze huidige kennis van constructies, met behulp van computers een analyse van de toren maken – wat Pieter Woudenberg in 2019 vanuit de TU Delft heeft gedaan – blijkt, dat de toren weliswaar iets zwaarder is uitgevoerd dan strikt noodzakelijk zou zijn geweest, maar dat alle elementen wel een functie hebben.

EEN SCHEVE TOREN

Het blijft overigens een raadsel waarom de toren naar het noordwesten helt. Uit metingen blijkt, dat dat hij bijna twee meter uit het lood staat. Vanuit de Jansstraat, de Frankenstraat en de Kleine Houtweg is dit het duidelijkst zichtbaar [afb. 9]. Het lijkt, alsof de torenvoet recht staat en de lantaarns meer overhellen naarmate ze hoger staan. Een bouwfout zal het niet zijn – als je zo'n toren kunt bouwen, kun je ook recht bouwen. Een beschadiging van de constructie die de scheefstand zou hebben kunnen veroorzaken is tot op heden niet gevonden. Hij zal niet scheef gebouwd zijn om de druk op de scheefstaande kolom te verminderen. In dat geval zou hij naar het zuidwesten moeten neigen. En onvoorziene krimp van materialen lijkt ook niet waarschijnlijk. Want waarom zou zich dat allemaal aan één kant voordoen? Er is wel beweerd dat hij opzettelijk zo gebouwd is, om weerstand te bieden tegen zware noordwester stormen. Hoe het ook zij, de scheefstand is niet het gevolg van een verzakking van de kerk. Die staat al eeuwen stevig op zijn fundament.

JACOB SYMONSZ' TWEEDE MEESTERWERK:

HET HOUTEN PLAFONDGEWELF

Met het voltooiën van de toren waren de werkzaamheden van Jacob Symonsz. aan de Bavo nog niet beëindigd. Aan de buitenzijde mocht de kerk dan zijn voltooid, aan de binnenzijde ontbrak nog de overwelfing van het koor en het schip. De bouw van de toren had een gemetseld gewelf boven de viering noodzakelijk gemaakt; voor het overige keek men aan tegen de enorme houten dakconstructie die ook nu nog een grote indruk maakt bij zolderrondleidingen [afb. 10, 11]. Uit bouwsporen blijkt, dat men oorspronkelijk een stenen gewelf wilde maken [afb. 12]. De constructieve problemen met de bouw van de toren hebben de bouwmeesters waarschijnlijk doen besluiten om geen extra gewicht aan de kerk meer toe te voegen. Misschien speelden ook financiële overwegingen een rol bij de beslissing om een houten plafondgewelf te maken. Het ontwerp is van Jacob Symonsz., die in 1530 met een aantal andere timmerlieden aan de prachtige en unieke gewelven heeft gewerkt [afb. 13]. Nergens anders vinden we een gewelf van een dergelijke vorm in hout uitgevoerd. Hiermee heeft Jacob Symonsz laten zien hoe goed hij vormen die in steen gedacht zijn – ook de toren lijkt op het eerste gezicht van natuursteen

10

11

12

- in hout kon uitvoeren. Doordat het gewelf geheel is aangebracht onder de zolderconstructie wordt het beeld van de enorme ruimte niet verstoord door zware trek balken die je vaak ziet in andere kerken uit die tijd met een houten gewelf, zoals in Alkmaar, Amsterdam en Leiden.

Vanaf 1531 was houthandelaar en kerktimmerman Pieter Jansz. de uitvoerder van het plafondgewelf. Jacob had kennelijk ander belangrijk werk buiten Haarlem. In 1535, het gewelf boven het koor was inmiddels voltooid,

was Jacob Symonsz. terug als meester van het werk aan de houten gewelven boven het schip. Het gewelf is voltooid in 1538. Jacob was inmiddels definitief uit Haarlem vertrokken: sinds 1537 komt zijn naam niet meer voor in de stadsrekeningen.

Jacob Symonsz. van Edam.

Het wordt hoog tijd, dat er in Haarlem een straat naar hem genoemd wordt.

13

